

ROLA NAUCZYCIELA W ROZWOJU MOWY DZIECKA**ROLE OF A TEACHER IN THE DEVELOPMENT OF CHILD'S SPEECH**

Rozprawy Społeczne, nr 3 (VIII), 2014

Beata Wołoskiuk

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Wołoskiuk B. (2014) *Rola nauczyciela w rozwoju mowy dziecka*. Rozprawy Społeczne, 3 (VIII), s. 14-19.

Streszczenie: Mowa odgrywa bardzo ważną rolę w życiu każdego człowieka. Obok funkcji komunikacyjnej ma istotne znaczenie w rozwoju poznawczym i społecznym. Nauczyciel obok rodziców pełni istotną rolę w procesie kształtowania się komunikacji werbalnej. Nauczyciel musi być przede wszystkim wzorem poprawnej mowy. W prezentowanym artykule omówiono cechy jakimi powinien odznaczać się język nauczycieli. Przedstawiono warunki prawidłowej emisji głosu oraz zasady higieny głosu. W dalszej części omówiono najczęściej występujące zaburzenia mowy i ich konsekwencje. Zwrócono uwagę, że wady wymowy mogą być przyczyną trudności szkolnych, najczęściej przejawiających się problemami z czytaniem i pisaniem. Następnie przedstawiono zadania nauczyciela względem dziecka z zaburzoną mową z uwzględnieniem działań profilaktycznych.

Słowa kluczowe: mowa, trudności szkolne, zaburzenia mowy, nauczyciel

Summary: Speech performs an important function in the life of any human being. Apart from communicative function it has a key meaning for the empirical and social development. A teacher must be, above all, the role model for the correct speech. The presented article discusses the features that any teacher's speech ought to possess. Conditions of appropriate voice emission and the principles of voice hygiene were elaborated on. The subsequent part contains the most frequently occurring speech disorders and their consequences. The attention was paid to the fact that speech disorders may be the cause of difficulties at school which most often are noticeable within difficulties in reading and writing. Subsequently, tasks of a teacher when it comes to children with speech disorders were discussed, considering preventive actions.

Key words: speech, school problems, speech disorders, teacher

Wprowadzenie

Mowa, która jest najdoskonalszym środkiem porozumiewania się ludzi między sobą odgrywa bardzo ważną rolę w rozwoju człowieka. Obok funkcji komunikacyjnej ma istotne znaczenie w rozwoju poznawczym i społecznym. Poprawne porozumiewanie się werbalne ułatwia nawiązanie kontaktów interpersonalnych. Dzięki mowie możemy formułować własne myśli, uczucia, przeżycia. Dlatego stymulowanie rozwoju mowy, a w razie konieczności usuwanie jej wad jest bardzo ważnym zadaniem. Obok rodziców, którzy przede wszystkim są odpowiedzialni za prawidłowy rozwój mowy, znaczącą rolę w procesie kształtowania się komunikacji werbalnej odgrywają nauczyciele.

Nauczyciel wzorem poprawnej mowy

Język nauczyciela, sposób jego wypowiedzania się musi być modelem i wzorem dla wychowanków. Jak słusznie zauważa Wójtowiczowa, „zobowiązuje to wychowawców do samoobserwacji i refleksji nad własnym językiem. Kultura, staranna mowa wychowawców przedszkolnych i szkolnych ułatwia pojmowanie treści, zachęca dziecko do uważnego słuchania”

Adres do korespondencji: Beata Wołoskiuk, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II, ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska
e-mail: beata@wolosiuk.com, tel. (83) 344-99-11

(Wójtowiczowa 1997, s. 13). Wypowiedzi nauczyciela muszą być poprawne pod względem artykulacyjnym i wyraźne. Jest to bardzo ważne, ponieważ dziecko będące w okresie kształtowania się mowy przejmuje cechy fonetyczne otoczenia. Język nauczyciela powinien odznaczać się naturalnością, ponieważ w ten sposób najłatwiej zachęcić wychowanka do spontaniczności w mówieniu, wyrażaniu uczuć, myśli i wyobrażeń.

Siła głosu musi być dostosowana do miejsca i audytorium. Tempo mowy powinno być dostosowane do możliwości percepcyjnych dziecka. Nie jest wskazana zbyt duża ilość silnych akcentów. Jak słusznie zauważa Wójtowiczowa: „Ilość produkcji słownej nauczyciela powinna być w miarę dawkowana. Zalew instrukcji, potok zakazów i nakazów powodują, że dzieci przestają zwracać uwagę na wypowiedź, gdyż nie są w stanie uchwycić i zapamiętać jej sensu”

(Wójtowiczowa 1997, s. 14).

Ważne jest, aby nauczyciel nawiązywał kontakt wzrokowy ze słuchaczem, gdyż pozwala to stymulować uwagę dzieci. Nie należy używać słów i form, które podkreślają dominację mówcy, a więc nie nadużywać:

- 1. Osoby liczby pojedynczej („ja”),
- imperatywu, który niesie rozkaz, nakaz, zakaz,
- kategoryczności wypowiedzi („w żadnym wypadku”, „zawsze”, „nigdy”),
- charakteryzowania ucznia za pomocą form, które zamykają wypowiedź („a ty jak zwykle”) (Wójtowiczowa 1997, s. 15).

Nauczyciel powinien dbać o prawidłową emisję głosu, która w znacznym stopniu decyduje o możliwości wykonywania zawodu. Głos jest głównym narzędziem w pracy dydaktycznej i wychowawczej nauczyciela, ponieważ regularnie i długotrwale posługuje się on mową głośną, a czasami śpiewem. Wymaga to sprawnego działania narządu głosu. Prawidłowe funkcjonowanie narządu głosu zależy od prawidłowej czynności układu oddechowego, artykulacyjnego i fonacyjnego oraz prawidłowo funkcjonującego ośrodkowego układu nerwowego w tym obszarów i połączeń odpowiadających za głos i mowę, a także od dobrego funkcjonowaniu narządu słuchu (Maniecka-Aleksandrowicz i in. 2006, s. 7). Prawidłowa emisja głosu wiąże się ze spełnieniem następujących warunków:

- opanowaniem prawidłowego toru oddechowego,
- prawidłową czynnością fałdów głosowych,
- właściwym używaniem rezonatorów,
- prawidłową, wyraźną artykulacją.

Prawidłowy (eufoniczny) głos jest:

- poprawny pod względem artykulacyjnym z zachowaniem prawidłowej prozodii,
- dźwięczny,
- czysty,
- niemęczliwy (zarówno dla nadawcy jak i odbiorcy),
- bez komponenty szumowej,
- bogaty rezonansowo,
- stworzony bez nadmiernego napięcia mięśni,
- ma wysokość odpowiednią dla wieku i płci,
- ma natężenie odpowiednie do sytuacji,
- płynny,
- „giętki” (w czasie wypowiedzi następują płynnie zmiany natężenia i wysokości) (Maniecka-Aleksandrowicz i in. 2006, s. 14).

Właściwy tor oddechowy dla prawidłowej pracy narządu głosu to tor dolnożebrowo-brzuszo-przeponowy (inaczej zwany całościowym). Podczas wdechu następuje równomierne poszerzenie całej klatki piersiowej wspomagane niewielką pracą przepony. Bardzo przydatne dla osób zawodowo posługujących się głosem jest opanowanie i regulacja oddechu zwana w wokalistyce podparciem oddechowym (appoggio). Polega ona na świadomym zwolnieniu fazy wydechowej za pomocą kontrolowanego napięcia mięśni oddechowych. Odpowiednie używanie rezonatorów, dzięki którym głos nabiera barwy i siły zmieniając się w dźwięk artykułowany – to kolejny warunek prawidłowej emisji głosu. Rezonatorem jest pusta przestrzeń, do której dochodzi fala dźwiękowa. Zostaje ona tam wzmocniona, wzrasta jej intensywność. Narządy artykulacyjne (język, wargi, podniebienie) powinny być prawidłowej budowy i dobrze funkcjonować.

Średnie położenie głosu powinno kształtować się w zakresie 4-6 półtonów (przeważnie w 1/3 zakresu głosu). Średnie położenie dla głosu mówionego w przypadku kobiet powinno wynosić w przybliżeniu 256 Hz, u mężczyzn 128 Hz (Maniecka-Aleksandrowicz i in. 2006, s. 14).

Nauczyciel zawodowo eksploatujący głos powinien:

1. Dbać o zdrowie narządu głosu (wystrzegać się infekcji i chorób układu oddechowego, leczyć każdą infekcję układu oddechowego, nie eksploatować głosu w czasie trwania choroby – konieczne zwolnienie z obowiązków zawodowych w czasie trwania choroby, leczenie pod kontrolą lekarza).
2. Pamiętać o kontrolnych badaniach u laryngologa lub foniatri.
3. Nie podrażniać narządu głosu szkodliwymi dla niego substancjami (nie palić papierosów; gazowane i zimne napoje powodują chrypkę, głos po nich staje się matowy i płaski; zły wpływ mają również: piwo, mocne alkohole, sok z czerwonej porzeczki).
4. Dbać o prawidłowe warunki powietrza w pomieszczeniu, w którym mówi (Optymalnie temperatura wynosić powinna 18-21°C. Takie powietrze zostaje ogrzane w jamie ustnej i gardłowej i może tam uzyskać pożądane dla krtani parametry. Temperatura znacznie niższa lub wyższa jest dla naszego gardła, a w szczególności krtani niekorzystna. Przy temperaturze ok. 20°C wilgotność powinna wynosić 60-70%. Wysoki poziom kurzu czy innych zanieczyszczeń wpływa bardzo niekorzystnie na narząd głosu. Osadzają się one bowiem na błonie śluzowej, powodując chrząkanie czy odruch kaszlu. Dla strun głosowych jest to bardzo szkodliwe.).
5. Unikać hałasu. (Wysoki poziom hałasu powoduje „automatycznie” zwiększenie głośności w czasie fonacji. Łączy się to z niepotrzebną pracą aparatu głosowego).
6. Przyjmować odpowiednią postawę ciała przy mówieniu.
7. Nawilżać narząd głosu (w czasie dłuższego mówienia pić niegazowaną wodę o temperaturze pokojowej) (Walencik-Topiłko 2009, s. 22-24).

Przeciwwskazaniami do pracy głosem są m.in.: zaburzenia rozwojowe krtani, wady wrodzone podniebienia, rozszczep podśluzówkowy z niedostateczną czynnością zwierającego pierścienia gardłowego, porażenie neurogenne krtani, przewlekłe zmiany zapalne błony śluzowej krtani, zmiany przerostowe błony śluzowej krtani o charakterze nawrotowym, czynnościowe zaburzenia głosu (Maniecka-Aleksandrowicz 2006, s. 14).

Nauczyciele powinni doskonalić swoją mowę i uzupełniać wiedzę dotyczącą zaburzeń mowy poprzez:

- uczestnictwo w warsztatach i kursach związanych z problematyką logopedyczną,
- udział w szkoleniowych radach pedagogicznych, na które zapraszani są: logopedzi, psycholodzy foniatry, laryngolodzy,
- współpracę z Poradnią Psychologiczno-Pedagogiczną,
- uczestnictwo w zespołach samokształceniowych prowadzonych przez logopedę.

Zaburzenia mowy a trudności szkolne

W literaturze logopedycznej spotyka się wiele klasyfikacji, które tworzone już w XVII w. (taksonomia J. Franka, A. Kussmaula). Do współczesnych, znanych kategoryzacji tego, stworzonych przez polskich autorów, należą klasyfikacja I. Styczek i klasyfikacja L. Kaczmarska. L. Kaczmarska wzorując się na opracowaniu Kussmaula zaproponował objawową klasyfikację zaburzeń mowy. Założył, że trzy części składowe tekstu, mogą być zniekształcone, a mianowicie:

- treść
- forma językowa
- substancja (Grabias 1994, s. 7 – 22).

Często przyjmowaną w praktyce logopedycznej jest zaproponowana przez Styczek przyczynowa (etiologiczna) klasyfikacja zaburzeń mowy. I Styczek dzieli zaburzenia mowy na egzogenne (zewnętrzne) i endogenne (wewnętrzne). W obrębie zaburzeń endogennych wyróżnia:

- dysglosję (spowodowaną nieprawidłową budową narządów artykulacyjnych),
- dysartię (anartię) (w związku z uszkodzeniem ośrodków i dróg unerwiających narządy mowne)
- dyslalię (alalię)
- afazję
- jąkanie
- nerwice mowy (logoneurozy)
- oligofazję
- schizofazję (Styczek 1979, s. 250).

B. Sawa, po przeprowadzeniu szczegółowych badań nad wpływem czynników środowiskowych na powstawanie i pogłębianie się zaburzeń mowy u dzieci, zwraca uwagę na postawy wychowawców (Sawa 1990, s. 30-39). Podczas procesu nabywania przez dziecko umiejętności językowych postawy dorosłych mogą być:

- stymulujące - należy do nich tzw. akceptacja Kochająca, związana z ciepłem uczuciowym;
- obojętne - gdy przeważa obojętność, zanedbywanie, przejawiające się brakiem świadomych oddziaływań stymulujących rozwój umiejętności językowych;
- hamujące - zaliczamy do nich nadmierną opiekuńczość, czyli „mowę nianiek”, tolerancję, akceptację przypadkową, niechęć, odrzucanie, unikanie, nadmierne wymagania.

Do najnowszych, logopedycznych typologii zaburzeń mowy należą klasyfikacja zaproponowana przez S. Grabiasa oraz projekt zestawienia form zaburzeń mowy H. Mierzejewskiej i D. Emiluty-Rozy. Kategoryzacje te budowane są na odmiennych podstawach metodologicznych. Ich autorzy w różny sposób ujmują, interpretują oraz nazywają poszczególne zaburzenia mowy.

S. Grabias przedstawił jedną z najczęściej obecnie stosowaną klasyfikację, gdzie wymienia:

- zaburzenia mowy związane z niewykształconymi substancjami percepcyjnymi (głuchota, niedosłuch, alalia, dyslalia, oligofazja);
- zaburzenia mowy związane z brakiem lub nie-

dowładem sprawności realizacyjnych (dysglosja, mowa bezkrtaniowców, gielkot, jąkanie, anartia, dyzartia);

- zaburzenia mowy, związane z rozpadem systemu komunikacyjnego (afazja, schizofazja (Grabias 1996, s. 87–88).

Zaburzenia związane z artykulacją głosek, jąkanie oraz opóźniony rozwój mowy – to najczęściej występujące zaburzenia komunikacji werbalnej.

H. Rodak zauważa, że: „Wady wymowy określane są w terminologii logopedycznej mianem dyslalii. Dyslalia jest to symptom zaburzenia rozwoju mowy dotyczący tylko jednego aspektu języka, a mianowicie artykulacyjnego. Autorzy większości prac z zakresu logopedii (M. Fühling, O. Lettmayer, H. Weinert, J. Kania, G. Demelowa) rozumieją przez określenie dyslalia nieprawidłowe realizacje głosek języka ojczystego” (Rodak 1992, s. 25). Natomiast G. Jastrzębowska uważa, że dyslalia jest zaburzeniem realizacji fonemów o ściśle określonej etiologii (tj. pochodzenia obwodowego). Zaburzenia te są zniekształceniem (deformacją) dźwięków mowy, ich zastępowaniem (substytucją) bądź opuszczaniem (elizją), co w efekcie sprawia, że brzmienie odbiega od ogólnie przyjętej normy (Jastrzębowska 2003, s. 144).

Nieprawidłowa artykulacja może być wywołana różnymi przyczynami. W literaturze przedmiotu wskazuje się na dwa podejścia. Pierwsze zakłada, że wady artykulacyjne mogą być spowodowane defektami strukturalnymi lub/i dysfunkcją struktur obwodowych. Drugie podejście podaje różne przyczyny dyslalii:

- zmiany anatomiczne aparatu artykulacyjnego (np. nieprawidłowa budowa języka, podniebienia, wady zgryzu, anomalie zębowe, przerost adenoidu – tzw. trzeciego migdałka, skrzywienie przegrody nosa);
- zaburzenia funkcjonowania narządów artykulacyjnych (np. nieprawidłowa praca zwierającego pierścienia gardłowego, niska sprawność języka, warg, brak pionizacji języka);
- nieprawidłowa budowa i funkcjonowanie narządy słuchu;
- nieprawidłowe funkcjonowanie ośrodkowego układu nerwowego;
- psychiczne podłoże (np. brak zainteresowania mową);
- opóźniony rozwój psychomotoryczny;
- niewłaściwe warunki środowiskowe (np. nieprawidłowy wzór mowy, brak stymulacji rozwoju mowy, niewłaściwe postawy rodzicielskie) (Jastrzębowska 2003, s. 156-157).

Zakłócenia rozwoju mowy towarzyszą innym zaburzeniom rozwoju dziecka, takim jak:

- zaburzenia rozwoju umysłowego,
- zaburzenia funkcji percepcyjno-motorycznych,
- zaburzenia rozwoju społecznego,
- zaburzenia rozwoju emocjonalnego.

Wady wymowy mogą być przyczyną trudności w czytaniu i pisaniu. B. Sawa na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych stwierdziła, że

u 81,3% uczniów mających zaburzenia mowy wykazywało trudności w nauce czytania i pisania (Sawa 1992, s. 129). Zauważyła ona, że popełniały błędy, które nie były prostym odzwierciedleniem wad wymowy (opuszczanie liter, zastępowanie ich innymi, zmiana kolejności liter w wyrazie). Trudności w pisaniu, u badanych dzieci, utrzymywały się dłużej niż w czytaniu (Sawa 1992, s. 83). Substancja graficzna w języku polskim w dużym zakresie jest odzwierciedleniem substancji fonicznej. Sytuacja ta sprawia, że uczeń z wadą wymowy, zwłaszcza w klasach początkowych „pisze tak, jak mówi” (błędna artykulacja danej głoski powoduje niewłaściwy zapis). Najczęściej spotykamy się z taką sytuacją w przypadku substytucji, czyli jeśli zastępuje daną głoskę inną. np. zamiast r mówi l („ryba” zastępuje słowem „lyba”). Błędy w pisaniu spowodowane wadliwą artykulacją ujawniają się głównie w przypadku seplenienia, wymowy bezdźwięcznej, zamiany głosek przednio i tylnojęzykowych. Niewłaściwa artykulacja, która przyczynia się do błędów w pisowni często wynika z niedostatecznego słuchowego różnicowania poszczególnych głosek. Najczęściej popełniane błędy, będące odbiciem wad wymowy dotyczyły głosek dentalizowanych, głosek dźwięcznych wymawianych bezdźwięcznie i głosek tylno-przedniojęzykowych mylonych w wymowie. Przyczyną zniekształceń tekstu pisanego może być również wadliwa wymowa polegająca na deformacji dźwięków (Minczakiewicz 1993, s. 116-117).

Badania A. Borkowskiej i Z. Tarkowskiego wskazują, że niższa sprawność językowa może opóźniać proces nabywania umiejętności czytania i pisania. Trudności w zakresie tego procesu wpływają z kolei niekorzystnie na rozwój kompetencji lingwistycznej i komunikacyjnej (Borkowska i in. 1990, s. 40).

M. Przybysz-Piwko zauważyła, że dzieci z nieprawidłową artykulacją mają problemy z pisaniem, które polega przede wszystkim na trudnościach z utrwaleniem postaci graficznej i ortograficznej wyrazów. W dużej części trudności te są uwarunkowane niedokształceniem mowy pochodzenia korowego. Wspomniana autorka spostrzega, że:

- w tekstach występuje duża ilość przekształceń jakościowych, ilościowych i jakościowo-ilościowych postaci graficzno-ortograficznej wyrazów;
- zapisy wyrazów charakteryzuje duża różnorodność i zmienność w realizacji tego samego wyrazu u tego samego dziecka;
- zmienne i różnorodne przekształcenia synagmy wyrazowej można zauważyć w różnych formach zdań pisemnych (dyktanda, przepisywanie, samodzielnie tworzone teksty) (Przybysz-Piwko 2005, s. 259).

M. Przybysz-Piwko przypuszcza, że trudności w pisaniu u dzieci z nieukończonym lub zaburzonym rozwojem mowy są spowodowane niewykształconą kinestezją artykulacyjną, co sprawia, że wyodrębnianiu i różnicowaniu poszczególnych fonemów towarzyszy ciągła niepewność i przypadkowość (Przybysz-Piwko 2005, s. 268).

Jurkowski zauważa, że zaburzenia rozwoju języka ograniczają aktywność umysłową, rozwój pojęć oraz hamują tworzenie się nawyków, które pozwalają dziecku przejść od poznania percepcyjnego do pojęciowego (Sawa 1992, s. 126).

B. Sawa na podstawie przeprowadzonych badań stwierdza, że zaburzenie mowy wpływają negatywnie na funkcjonowanie i ocenę dziecka w grupie rówieśniczej, ponieważ w interakcjach społecznych dominuje werbalne porozumiewanie się. Często dzieciom z wadami mowy przypisuje się: niską ekspresję słowną, zaburzenia koncentracji uwagi, brak wytrwałości, małą towarzyskość, niską aktywność społeczną (Sawa 1990, s. 110).

Dzieci jękające się często rezygnują z wypowiadania się werbalnego, unikają towarzystwa rówieśników, mają niskie poczucie własnej wartości, często bywają wykluczone i osamotnione. Jąkanie może stanowić źródło ciągłych przykrych przeżyć, ogranicza możliwość swobodnego dzielenia się z innymi swoimi przeżyciami, spostrzeżeniami. Świadomość tego, jakie wrażenie wywiera na innych ich mowa, wywołuje u osób jękających się stany przygnębienia, uczucia bezsilności (Kulas 1990, s. 331-332). Taka sytuacja implikuje zakłócenia sfery emocjonalnej i osobowościowej.

Dziecko mówiące nieprawidłowo stara się ukryć swój problem. Często unika odpowiedzi na pytania nauczyciela i woli być uważane za nieprzygotowane, niż narażać się na ujawnienie wady mowy.

Nauczyciel wobec dziecka z zaburzeniami mowy

Nauczyciel, szczególnie w edukacji wczesnoszkolnej i przedszkolnej, obok rodziców odgrywa bardzo ważną rolę w rozwoju mowy dziecka.

Zaburzona artykulacja może być jednym z przejawów poważnych problemów dziecka. Działania podejmowane w celu poprawy wadliwej artykulacji obejmują m.in. usprawnianie zaburzonej funkcji słuchowej i kinestetyczno-ruchowej, co w konsekwencji prowadzi do złagodzenia trudności w uczeniu się. Tak, więc odpowiednio podjęta terapia logopedyczna może stać się swoistą profilaktyką trudności szkolnych (Słodownik-Rycaj 2000, s. 71).

Ogromne znaczenie mają podejmowane przez wychowawców działania profilaktyczne. Profilaktyka logopedyczna w warunkach przedszkola nie powinna być realizowana wyłącznie przez logopedów. O efektywności działań decyduje ścisła współpraca najbliższego środowiska dziecka. Zatrudnienie logopedów w przedszkolach nie jest (niestety) zbyt powszechne, dlatego ważną rolę spełnia nauczyciel. Powinien on rozwijać własny warsztat zawodowy poprzez samokształcenie, podnoszenie kwalifikacji z zakresu profilaktyki i wczesnej interwencji logopedycznej. Przede wszystkim powinien prezentować dzieciom właściwy wzorzec językowy (Węgierska 2007 s. 8-11).

Intensywny rozwój mowy przypada na okres przedszkolny, dlatego rola nauczyciela w przedszkolu jest bardzo ważna. Nauczyciel posiadający wiedzę z zakresu pedagogiki, psychologii (w tym psychologii rozwojowej dziecka), elementów logopedii oraz doświadczenie zawodowe potrafi niejednokrotnie lepiej niż rodzice ocenić stan mowy dziecka. W związku z tym wcześniej niż matka czy ojciec może zauważyć konieczność podjęcia intensywnych zabiegów profilaktycznych lub korygujących wady mowy. Nauczyciel (zwłaszcza w przedszkolu) może oddziaływać na rozwój prawidłowej komunikacji werbalnej w sposób zamierzony i niezamierzony.

Do działań pozwalających na zapobieganie zaburzeniom mowy, jak i korygowaniu już istniejących są prowadzone jak najwcześniej ćwiczenia słuchowe, oddechowe, artykulacyjne i fonacyjne. Ćwiczenia te (najlepiej jeśli będą opracowane przez logopedę) nauczyciel przedszkola powinien prowadzić w formie gier i zabaw, dostosowując je do potrzeb, możliwości psychofizycznych oraz zainteresowań dziecka. Musi pamiętać o zasadzie stopniowania trudności.

Do ćwiczeń słuchowych możemy zaliczyć:

- ćwiczenia słuchu fizjologicznego (rozumianego jako zdolność odbioru, analizy i syntezy zjawisk akustycznych. Wśród nich będą ćwiczenia uwagi i koncentracji słuchowej);
- ćwiczenia słuchu fonemowego (dotyczący różnicowania cech dystynktywnych, czyli fonemów);
- ćwiczenia słuchu fonetycznego (dotyczący różnicowania cech niedystynktywnych, czyli głosek w ramach danej klasy głosek).

Ćwiczenia oddechowe mają przede wszystkim na celu nauczanie różnicowania fazy wdechowej i wydechowej, wydłużenie fazy wydechowej, zapobieganie takim zjawiskom jak arytmia oddechowa, mówienie na wdechu, kolizja między rytmem oddychania a strukturą wypowiedzi.

Ćwiczenia fonacyjne nazywane również ćwiczeniami głosowymi stosuje się w celu wykształcenia u dzieci odpowiedniej wysokości i umiejętności właściwego stosowania napięcia głosu w czasie mówienia (Sachajska 1987, s. 40-41).

U wielu dzieci mających wady mowy stwierdza się niską sprawność motoryczną narządów artykulacyjnych. Wyćwiczenie właściwych układów warg, języka, szczęki dolnej i górnych zębów i podniebienia miękkiego w dużym stopniu może przyspieszyć powstawanie nowych dla dzieci głosek oraz wzmacnia kontrolę wymawiania danej głoski podczas zabaw a potem w mowie spontanicznej (Skorek 2001, s. 720).

Dziecka nie należy nigdy zmuszać do mówienia, czy też powtarzania, lecz poprzez odpowiednie działania wzbudzać zainteresowanie mową.

Styl pracy nauczyciela wpływa na rozwój mowy dziecka. Preferowany jest styl demokratyczny. Badania prowadzone przez B. Sawę pokazują, że dzieci z przedszkola o demokratycznym stylu pracy wychowawczej osiągały znacznie wyższe wskaźniki rozwoju mowy czynnej niż ich rówieśnicy z przedszkola o autokratycznym stylu pracy (Sawa 1990, s. 112).

Wójtowiczowa podkreśla, aby nauczyciel zwrócił uwagę na następujące problemy:

- stymulowanie rozmowy jako środka wymiany myśli, uczuć, doświadczeń;
- pytanie jako zaspokojenie potrzeby informacji;
- opowiadanie i opis jako forma i opis jako forma przekazania tego, co się doświadczyło;
- słuchanie;
- duży zasób leksykalny, różnicowanie pojęć;
- artykulację (Wójtowiczowa 1997, s. 19).

Ważna jest postawa nauczyciela wobec dziecka mającego zaburzenia mowy. Od jego wyczucia i taktu zależy samopoczucie dziecka. Warto zwrócić uwagę na postępowanie nauczyciela w przypadku dziecka jękającego się. Pracując z uczniem jękającym się należy:

- mówić spokojnie i powoli, aby nie stwarzać okazji do pośpiechu,
- reagować na całość komunikacji, a nie na fakt jękania się lub nie płynności,
- nie mówić do dziecka: „Nie jękać się”,
- nie mówić za ucznia i nie odpowiadać za nie na pytania,
- umożliwiać czytanie i recytacje wierszy w parze,
- nie polecać dziecku, aby powtórzyło, mówiło wolniej, pomyślało, zanim powie, lub też wzięło większy oddech.
- nie robić z jękania problemu, ani ośrodka zainteresowania
- reagować tak samo wtedy, gdy dziecko jąka się i gdy mówi gładko,
- nie wsłuchiwać się szczególnie uważnie w mowę dziecka, gdy ono się jąka,
- nie wyłączać dziecka z aktywności klasowej,
- pomagać w budowaniu poczucia własnej wartości, dostrzegać pozytywne cechy,
- pozwalać uczniowi wybrać formę wypowiedzi ustną lub pisemną,
- unikać „wrywania” na środek, czytania i liczenia na czas (Byrne 1989, s. 33-34).

Bardzo ważna jest współpraca nauczyciela z logopedą, który prowadzi terapię dziecka mającego wadę mowy. Nauczyciel powinien stosować zlecenia logopedy i wspierać go w terapii logopedycznej.

Nauczyciel, który jest obok rodziców odpowiedzialny za prawidłową artykulację swoich wychowanków, musi być wzorem poprawnej mowy. Dzięki posiadanej wiedzy z zakresu logopedii może niejednokrotnie lepiej niż rodzice ocenić stan mowy dziecka. W związku z tym wcześniej niż matka czy ojciec może zauważyć konieczność podjęcia intensywnych zabiegów profilaktycznych lub korygujących wady mowy.

Literatura:

1. Borkowska A., Tarkowski Z. (1990), *Kompetencja językowa i komunikacyjna dzieci z trudnościami w czytaniu i pisanii*. W: B. Adamczyk, Z. Tarkowski (red.), *Współczesne trendy w logopedii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 35-42.

2. Byrne R. (1989), *Pomówmy o zacinaniu*. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa.
3. Grabias S. (1994), *Logopedyczna klasyfikacja zaburzeń mowy*, „Audiofonologia”, nr 6, s. 7-22.
4. Grabias S. (1996), *Typologia zaburzeń mowy. Narastanie refleksji logopedycznej*. „Logopedia” 1996, nr 23, s.87 –88.
5. Jastrzębowska G. (2003), *Dyslalia*. W: T. Gałkowski, G. Jastrzębowska (red.), *Logopedia. Pytania i odpowiedzi*. T. II, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole , s.143-175.
6. Kulas H. (1990), *Sytuacja szkolna dzieci jąkających się*. „Psychologia Wychowawcza”, 5, s. 331-343.
7. Maniecka-Aleksandrowicz B., A. Domeracka-Kołodziej A. (2006), *Medyczne aspekty emisji głosu nauczycieli*. W: M. Przybysz-Piwko (red.), *Emisja głosu nauczyciela. Wybrane zagadnienia*. Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa, s. 7-22.
8. Minczakiewicz E. (1993), *Zaburzenia mowy i ich odbicie w piśmie uczniów młodszych klas szkoły specjalnej dla lekko upośledzonych umysłowo*. „Logopedia”, 20, s. 113-119.
9. Przybysz-Piwko M. (2005), *Trudności w pisaniu u dzieci z nieukończonym i zaburzonym rozwojem mowy w świetle analizy lingwistycznej. Wnioski dla praktyki logopedycznej i pedagogicznej*. W: M. Młynarska, T. Smerek (red.), *Logopedia. Teoria i praktyka*. Agencja Wydawnicza a linea, Wrocław, s. 258-269.
10. Rodak H. (1992), *Terapia dziecka z wadą wymowy*. Wydawnictwo Polskiej Fundacji Zaburzeń Mowy, Warszawa.
11. Sachajska E. (1987), *Uczymy poprawnej wymowy*. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
12. Sawa B. (1990), *Dzieci z zaburzeniami mowy*. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
13. Sawa B. (1992), *Uwarunkowania i konsekwencje psychologiczne zaburzeń mowy u dzieci*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
14. Skorek E. M. (2001), *Oblicza wad wymowy*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
15. Słodowik-Rycaj E. (2000), *O mowie dziecka. Jak zapobiegać powstawaniu nieprawidłowości w jej rozwoju*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
16. Styczek I. (1979), *Logopedia*, PWN, Warszawa.
17. Walencik-Topiłko A. (2009), *Głos jako narzędzie*. Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk.
18. Węgierska K. (2007), *Profilaktyka logopedyczna w edukacji przedszkolnej*. „Wychowanie na co dzień”, nr 6, s. 8-11.
19. Wójtowiczowa J. (1997), *O wychowaniu językowym*. Warszawa.